

УДК 821.161.2-311.6.09«18/19»І.Франко

ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО ТВОРЧОГО ЗАДУМУ ІВАНА ФРАНКА (« ГЕРОЙ ПОНЕВОЛІ» – «LELUM I POLELUM»: ПІДКАЗКИ ІВАНА ДЕНИСЮКА)

Олег ВОЙТКІВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: olegvoitkiv@gmail.com*

На основі аналізу роману «Lelum i Polelum» осмислено причини Франкового кількарядового повернення до раніше висвітлених тем. Враховано паралелі, які провів І. Денисюк між згаданим романом І. Франка та його ж оповіданням «Герой поневолі». Взято до уваги, наскільки ґрунтовно в обох творах письменник передав дух епохи, відтворив культурно-історичний клімат доби. Основний акцент зроблено на з'ясуванні мотивів суттєвого пере-кросення фінальної частини оповідання порівняно із первісною польськомовною версією роману «Lelum i Polelum», на підмурівку якого постав «Герой поневолі».

Ключові слова: роман, оповідання, головний герой, сюжет твору.

У велегранному літературознавчому доробку Івана Денисюка окреме місце займають франкознавчі студії. Праці дослідника, присвячені вивченню творчості Івана Франка, позначені глибиною та оригінальністю наукового мислення. У багатьох франкознавчих статтях науковця, відкрито нові горизонти у пізнанні «невичерпності атома» – творчості одного письменника.

Як відомо, Іван Денисюк більше зосереджував дослідницьку увагу на аналізі малої прози І. Франка. Це зумовлено, зокрема, тим, що у полі наукових зацікавлень ученого магістральною темою була новелістична проза. Варто також зазначити, що малі прозові форми І. Франка, скажімо, новела, оповідання, належали до улюблених жанрів і займають, відповідно, більше творчого простору. За підрахунком франкознавців співвідношення великих і малих прозових творів письменника становить 10:114. Зрештою, і сам І. Франко зізнався у листі до Андрія Чайковського: «Я мініатюрист і мікроскопіст, я привик знаходити цілий світ у краплі води, тож і не диво, що коли схочу обхопити ширшу сцену, ширший крайобраз, то силуюся обхопити і перенести його в душу читача з усіма безпосередніми подробицями, а се, звісно, задача понад силу мою, бо мій мікроскоп маленький, цілої околиці під нього не положиш» [3, т. 50, с. 74]. Отож, велика проза письменника нараховує лише десять повістей і романів (серед яких є й незавершені). Також, відзначимо, що тривалий час точилися дискусії, чи доцільно у творчості І. Франка виокремлювати романи. Деякі науковці, зокрема І. Денисюк, навіть такі твори, як «Бористав сміється» та «Перехресні стежки», вважали повістями. Досліджуючи велику прозу у творчості І. Франка, Тарас Пастух довів належність до жанру роману таких творів, як «Лель і Полель», «Петрії і Добошуки», «Борислав сміється», «Не спитавши броду» та «Перехресні стежки». Щодо твору «Для домашнього огнища», то його пізніше з достатньою переконливістю до романного жанру зачисляла Наталія Тодчук у монографії «Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час».

Хоча І. Денисюк виявляв більше зацікавлення малою прозою І. Франка, все ж, він часто звертався до великих форм. Значну увагу дослідника привернув, зокрема, роман «Lelum i Polelum». Одним із перспективних аспектів вивчення цього роману І. Денисюк вважав питання ідеологічної та суспільно-політичної складової змісту.

Цікавою є історія створення роману. В архівах І. Франка зберігаються, на жаль, неповні автографи цього твору: з десяти розділів повністю збереглося лише сім, із другого розділу є тільки одна сторінка, у дев'ятому не вистачає двох, а в десятому – однієї. Окрім цієї версії роману, існує ще й його копія, яку зробила дружина письменника. У цій копії автор власноруч уніс правки та уточнення, таким способом частково змінивши початкову версію твору. У підсумку, враховуючи останню волю автора, до друкованої версії роману ввійшли перший–третій розділи за автографом та четвертий–десятий за копією О. Франко.

Невдалий досвід першої публікації «Lelum i Polelum» наштотувував І. Франка на ідею створення окремих оповідань на основі розділів роману. Так виникли оповідання «Jeden dzień z życia uliczników lwowskich», «Суваксы», «Яндруси» та «Герой поневолі».

Другий розділ роману «Lelum i Polelum» є неповним. Одна сторінка автографа, яка ввійшла до твору, лише передає загальну метушню в коридорах львівської ратуші, за якою спостерігав канцелярист Гриць Калинович – батько Владка та Начка. Детальніше про долю цього героя маємо можливість дізнатися з оповідання «Bohater mimo woli». Франкознавці, дослідивши цю частину роману й провівши паралелі до оповідання «Bohater mimo woli», зазначили, що цей розділ автор згодом значно допрацював. Саме тому у 17 томі п'ятдесятичного зібрання Франкових праць оповідання «Bohater mimo woli», на відміну від «Jeden dzień z życia uliczników lwowskich» та «Суваксы» (які не мають значних розбіжностей з першим та третім розділами роману), подано окремим твором.

Водночас, до уваги читача І. Франко запропонував дуже подібне україномовне оповідання – «Герой поневолі». Розпочинається «Герой поневолі» так само, як і його польський варіант, однак завершення інше: в українській версії представлено цілком інший тип головного героя. Первісно вже згадане оповідання «Bohater mimo woli» І. Франко планував дати як частину «Lelum i Polelum», однак згодом, допрацювавши його та змінивши саму концепцію головного героя, створив новий твір – оповідання «Герой поневолі».

Зокрема, І. Денисюк зосередився на тому, що І. Франко часто повертався до тих тем, які висвітлював раніше. Забравши з оповідання «Bohater mimo woli» романтичний підхід до змалювання дійсності, в оповіданні «Герой поневолі» письменник змінив перебіг подій і передав його в суттєво іншому форматі. Роздумуючи над такою авторською зміною, потрібно пам'ятати, що І. Франко писав свій твір «Lelum i Polelum» на оголошений в 1887 році конкурс газети «Kurjer Warszawski» і орієнтувався при цьому на польського читача. У той час у польській літературі панував позитивізм (реалізм), наповнений впливами романтизму. Польському читачеві подобалися «романи і повісті з карколомними сюжетами, фантастичними ситуаціями» [1, с. 65]. Саме цим можна пояснити введення фантастичного елемента в роман «Lelum i Polelum» і розвиток романтичної історії щасливого шлюбу українського канцеляриста Гриця та героїні барикад полячки Ганни в оповіданні «Bohater mimo woli». Пізніше, створивши українського «Героя поневолі» та переіменувши закінчення відомої вже на той час історії, І. Франко зробив спробу показати, яке насправді тоді було ставлення поляків до українців. Вилучивши романтичний елемент, він відкрив очі читачеві на тогочасну дійсність.

У процесі дослідження цього «осколку повісті» І. Денисюк провів паралелі до роману, наголосив відмінності в сюжетах і вказав на перспективність ґрунтовнішого порівняння творів, завдяки якому відкривається можливість простежити еволюцію творчості письменника.

У сюжеті роману «Lelum i Polelum», І. Франко вдався до ретроспекції, щоб розповісти історію знайомства батьків Начка і Владка Калиновичів. Автор описав революційні події у Львові 1848 року, коли дрібний український канцелярист, лояльний до австрійської влади Гриць Калинович випадково врятував з-під уламків зруйнованої барикади молоду польську революціонерку Ганну Закшицьку, після чого закохана пара – українець і полька – створили щасливе подружжя. Невдовзі після цього в них народилися близнята, які, на жаль, недовго тішилися батьківською любов'ю, бо рано стали сиротами.

Стосовно оповідання «Герой поневолі», І. Денисюк логічно наголосив на суттєво зміненому розгортанні сюжету порівняно з «Lelum i Polelum». В українській версії твору згадана історія розвивається за несподіваною траєкторією. Головний герой в оповіданні є особою з цілком іншим характером, аніж Калинович із роману «Lelum i Polelum». Аморфний, безініціативний, виконавчий офісний працівник відмінно порався зі своїми обов'язками в ратуші, однак, будучи особою без жодних амбіцій, він видавався своїм співробітникам лише «жовто-чорною стоноюю» [3, т. 21, с. 341]. «Вихований у старій німецькій школі, напоєний духом бюрократичної субординації, він помалу в суспільних і національних справах [...] стратив почуття власної волі, своєї особистості й окремішності. Він знав, що він ізроду русин, – про се говорила його метрика, його декрет; але в житті се не мало для нього жодного практичного значення» [3, т. 21, с. 338]. Незважаючи на українське коріння (на що, окрім усього іншого, вельми виразно натякає прізвище, яке походить від слова «калина»), Калинович був повністю лояльним до австрійської влади. Він або втратив, або не відчуває своєї національної ідентичності, а лише безвідмовно працює на систему, яка платила йому за роботу. «З чого чоловік хліб їсть, того мусить пильнувати» [3, т. 21, с. 341], – вважає він. Ймовірно, саме через обмеженість власного світогляду та невизначеність національної свідомості, Калинович не міг зрозуміти глибинної суті бунту, який відбувся тієї осені на території південно-західної частини Львова. Він зовсім не мав наміру його підтримувати чи брати в ньому участь. Це повстання лише перешкоджало його щоденному робочому графіку та й, окрім того, воно цілком знищило робоче місце головного героя – тобто все те, до чого Калинович звик, і те, чим жив. Переляканий пожежею, яка спалахнула в його кабінеті вже в перший день повстання, Калинович у паніці вибіг з ратуші, випадково потрапив на барикади – у самісінький епіцентр подій, де спостеріг кілька десятків радикально налаштованих, невдоволених австрійською владою людей. Там, серед протестувальників, він упізнав свого колегу Валігурського, який боровся в перших рядах. Він був на барикадах разом із тендітною дівчиною – своєю дочкою. У часі цих протистоянь трапилося чи не найбільша трагедія для неї – куля влучила в батька, після чого дівчина непритомно впала під барикаду. Саме у цій революційній динаміці трапляється слушна нагода розкрити прихований потенціал Калиновича. Герой, незважаючи на те, що за роки канцелярської праці втратив почуття своєї національної належності, все ж таки зумів вберегти людську гідність та гуманні почуття. Наражаючись на небезпеку, Калинович рятує з-під завалів дівчину. Саме цей вчинок став переломним для нього, хоча тоді він і не підозрював, які зміни у його житті грядуть. Через незначний проміжок часу головного героя хитрощами та підступом одружили з дочкою Валігурського, а після цього він отримав нове, значно краще від попереднього, робоче місце. «Все його тішило: і надія мати молоду, таку гарну, таку скромну жіночку, і так несподівано одержана, така корисна і висока в порівнянні з давнішою посада, і нова служба в бюрі, де його шанували» [3, т. 21, с. 374]. Але письменник не спиняє сюжет на шлюбі та пов'язаному з ним кар'єрному рості героя, додаючи: «Та по шлюбі швидко все змінилося»

[3, т. 21, с. 374]. Проблема полягала в тому, що героїня барикад зовсім не відчувала вдячності до рятівника, а, навпаки, з плином часу вона чимраз сильніше ненавиділа його, причиною чого була його національна належність. Він був їй ненависним, навіть незважаючи на те, що був батьком її дітей, яких вона також позбавила почуття української ідентичності, виховуючи як поляків. Висока посада, яку надав Калиновичу намісник, була запропонована для того, аби панночка героя польського повстання жила по шлюбі в достатку. А до одруження з Емілією Валігурською, Калиновича переконала графиня, в якій жила панночка по смерті батька. Все це робилося, щоб використати безхребетного «русина» Калиновича в чужих йому, польських інтересах. Цей шлюб закінчився для нього фатально – швидкою смертю.

Осмислюючи історичні погляди поляків, І. Денисюк називав це «потворністю, інспірованою все тією ж “історичною Польщею від моря до моря”, де мають панувати тільки поляки» [2, с. 46]. І. Франко, переорієнтувавши оповідання «Bohater mimo woli» з польського читача на українського й забравши з твору елементи романтизму, спробував надати україномовній редакції «Героя поневолі» елементів реальності. Історія, яку письменник запропонував українському читачеві, відображає тогочасні міжнаціональні відносини. Автор зобразив щасливий шлюб українця та полячки у творі «Lelum i Polelum» (а згодом і в «Bohater mimo woli») очевидно тільки, аби його роман було допущено до участі в творчому конкурсі «Kurjera Warszawskiego». Ймовірно, саме на такий розвиток історії вплинув ще й популярний тоді галицький міф – ідеалізація території Галичини. Це, так зване, «конструювання раю», де співіснувало кілька національних груп на одному географічному просторі, які, майже не впливаючи одні на одних, жили у цілковитій гармонії. Поліетнічність і полікультурність оголошували однією з головних характеристик цих земель. Центром міфу про Галичину був легендарний Лемберг, який своєю чергою також овіяний немалою кількістю вигадок, що підтверджували цю ідеалізовану версію. Австрійська влада нав'язувала міф міста, яке тоді було недостатньо розвиненим, але інтерпретувалося як зразок щасливого міста, де мирно співіснували різні народи з рівними правами.

У контексті підживлення цього міфу варто розглядати історію кохання українця та полячки в романі «Lelum i Polelum», яку І. Франко як «красиву картинку» ввів у текстуру твору на передбачувану вимогу і жадання польськомовного читача. В україномовному «Геросві поневолі» цей міф автор розвінчує, а сюжет твору, відповідно, розвивається в іншому руслі. Наблизившись до тогочасної реальності маємо можливість побачити, як задія власних ідей і потреб поляки використовують русина-українця, який ні в чому нікого не підозрюючи, вважає власну, спочатку щасливу, життєву ситуацію подарунком долі, а згодом гине, ставши її жертвою.

Взявши за основу тематичний принцип, І. Денисюк зарахував оповідання «Герой поневолі» до циклу історичних творів. Доречно додати, що цей цикл він розділив на дві групи, першу з яких становлять повісті з українського минулого «Захар Беркут» і «Петрії та Добошуки», а другу – оповідання, написані під впливом визвольних рухів у Польщі 1848 року – цикл «З бурхливих літ», до якого входять, окрім оповідання «Герой поневолі», ще й «Гриць і панич» та «Великий шум» [2, с. 42].

Роздумуючи над оповіданням «Герой поневолі», І. Денисюк добачив перспективу розвитку теми та дав імпульс до аналогічного прочитання інших творів І. Франка. Питання кількарізного повернення до вже опрацьованих тем, наголошував учений, є недостатньо дослідженим, тому воно потребує подальшого опрацювання, щоб зрозуміти еволюцію творчості І. Франка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вервес Г.* Проблематика польських повістей І. Франка / Г. Вервес // Радянське літературознавство. – 1963. – № 3. – С. 65.
2. *Денисюк І.* Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. / Іван Денисюк. – Львів, 2005.
3. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

**ON THE HISTORY OF IVAN FRANKO'S LITERARY IDEA
(«UNWILLING HERO» – «LELUM AND POLELUM»):
IVAN DENYSIUK'S TIPS)**

Oleh VOITKIV

*The Ivan Franko National University of L'viv,
I Universytets'ka Str., L'viv, Ukraine, 79000,
e-mail: olegvoitkiv@gmail.com*

Based on the novel «Lelum i Polelum» the author considers the reasons why Ivan Franko repeatedly referred to the previously elucidated themes. The article accounts for the parallels drawn by Ivan Denysiuk between Franko's abovementioned novel and story «Unwilling Hero». The writer's thoroughness in reflecting the spirit of the epoch and reconstruction of its cultural and historical climate is emphasized. Main focus is drawn to the acknowledgement of the motives for essential alteration of the final part of the story compared with the initial Polish version of the novel «Lelum and Polelum», which underlay «Unwilling Hero».

Keywords: novel, story, main character, plot.